

КОРУПЦІЯ ТА ДИСКРИМІНАЦІЯ ЯК СИСТЕМНІ ПРОБЛЕМИ РИНКУ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ

The concepts of business corruption and credit discrimination were determined, the legal adjustment of corruption in Ukraine was analyzed, and the banking credit corruption schemes were represented. The legal-organizational recommendations of banking business corruption counteractions were required at the national level and at the level of a single bank.

Банківський кредит на сучасному етапі функціонування та розвитку вітчизняної економіки є важливим, доступним та економічно безпечним інструментом залучення коштів суб'єктами господарювання, а для банків – основним джерелом процентних доходів. Розвиток кредитних відносин, високий попит на кредитні операції та посилення конкурентної боротьби на кредитному ринку України вимагають постійного вдосконалення банківського кредитування. Сегментація кола проблемних питань у сфері кредитних операцій банків дозволяє виокремити проблеми, розв'язання яких, по-перше, загрожує правопорядку, демократії, правам людини, чесності та соціальній справедливості; по-друге, гальмує соціально-економічний розвиток, оскільки має негативні фінансові наслідки для громадян, банків і держави; по-третє, ігнорується на сучасному етапі як з боку споживачів, банківських установ, так і з боку держави; по-четверте, неможливе без законодавчого врегулювання на державному рівні. Такими проблемами для сучасного ринку банківського кредитування є корупція та кредитна дискримінація, а зазначені характеристики дозволяють назвати їх системними і обов'язковими для розв'язання, що і зумовлює актуальність досліджуваних питань.

Незважаючи на посилену регламентацію здійснення банківських операцій з боку Національного банку України [1 – 7] та постійне вдосконалення нормативної бази здійснення кредитування [8] проблема корупції при наданні кредитних послуг не має загальнодержавного визнання, що ускладнює її аналіз та суттєво перешкоджає її розв'язанню.

Метою статті є обґрунтування існування корупції та дискримінації у сфері банківського кредитування та формування рекомендацій щодо їх подолання. Відповідно до мети була встановлена така черговість завдань: 1) визначити поняття корупції та кредитної дискримінації; 2) проаналізувати правове регулювання корупції у сфері господарських відносин в Україні; 3) проілюструвати основні корупційні схеми банківського кредитування; 4) окреслити напрями протидії корупції та кредитній дискримінації.

Першою перешкодою на шляху подолання корупції у сфері банківського кредитування є відсутність правової дефініції даного поняття. Так, чинне законодавство України [9] визнає існування корупції тільки в сфері виконання державних функцій, оскільки за законом корупцією вважається діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг. Суб'єктами корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних з корупцією, визнаються такі особи: а) державні службовці; б) Прем'єр-міністр України, перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністри, міністри; в) народні депутати України, депутати Верховної Ради, Автономної Республіки

Крим, депутати сільських, селищних, міських, районних у містах, районних, обласних рад; г) посадові особи місцевого самоврядування; г') військові посадові особи Збройних Сил України та інших військових формувань (крім військовослужбовців строкової служби). Тільки зазначені особи можуть нести відповідальність за корупційні діяння [9].

Проте міжнародні нормативно-правові акти [10; 11], які були ратифіковані Верховною Радою України, наголошують на існуванні корупції і в приватній сфері. Стаття 2 Цивільної конвенції Ради Європи "Про боротьбу з корупцією" визначає, що корупцією є прямі чи опосередковані вимагання, пропонування, дача або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабара, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи [10]. Статті 7 та 8 Кримінальної конвенції Ради Європи "Про боротьбу з корупцією" встановлюють в державах-членах Ради Європи кримінальну відповідальність за "умисне надання під час здійснення підприємницької діяльності обіцянки, пропонування чи дачі прямо чи опосередковано будь-якої неправомірної переваги будь-яким особам" та "умисне вчинення під час здійснення підприємницької діяльності вимагання чи одержання прямо чи опосередковано будь-якими особами, які обіймають керівні посади у приватних підприємствах або працюють на них у будь-якій якості, будь-якої неправомірної переваги чи обіцянки такої вигоди для них особисто чи для інших осіб або прийняття пропозиції чи обіцянки отримання такої переваги з метою заохочення їх до виконання чи невиконання наданих їм повноважень на порушення їхніх обов'язків" [11].

В Україні також існує кримінальна відповідальність за хабарництво у сфері підприємницької діяльності. Кримінальний кодекс України містить розділ "Злочини у сфері службової діяльності", який встановлює покарання для службових осіб, що зловживають владою (стаття 364), перевищують владу (стаття 365), чинять службове підроблення (стаття 366), недбалість (стаття 367), одержують (або дають) хабара або проважують хабарництво (статті 368 – 370) [12]. Службовими особами визнаються не тільки представники влади, а й такі, що "обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням" [12].

Проте, на погляд автора, спираючись на досвід розвинених країн Західної Європи у зв'язку з поширенням хабарництва та розповсюдженням так званої "відкатної" системи отримання кредитів, а також проєвропейським напрямком інтеграції, більш коректно кваліфікувати протиправні дії щодо дачі, отримання, вимагання та провокації хабара в процесі здійснення банківського кредитування як корупцію.

Правої дефініції також не має й кредитна дискримінація, під якою розуміємо створення кредиторами менш сприятливих умов отримання, використання або повернення позичкових коштів для одних категорій позичальників порівняно з іншими внаслідок встановлення кредитних обмежень або фактичного застосування гіршого режиму кредитування [13, с. 101 – 102].

Основними методами кредитної дискримінації в Україні є: вимога до позичальника надати забезпечення вартістю, що значно перевищує вартість кредитної угоди (валовий кредитний ризик); особливі вимоги до позичальника, наприклад, наявність підприємницького досвіду не менше 3-5 років, що створює, таким чином, перешкоди в отриманні кредиту для підприємців-початківців, або реалізація кредитованого інвестиційного проекту на відсоток, що перевищує величину небанківського джерела інвестування; необґрунтоване скорочення загального терміну кредиту або пільгового періоду; встановлення економічно нераціональної заборони на дострокове погашення кредиту або штрафні санкції за дострокове погашення.

Як корупція, так і кредитна дискримінація мають негативні наслідки для функціонування та розвитку суспільства, що визнається в багатьох нормативно-правових актах України. Так, пункт 2.4 другого розділу Програми діяльності Кабінету Міністрів України "Український прорив: для людей, а не політиків" від 16 січня 2008 року [14] визначає, що "корупція є основною загрозою соціально-економічному розвитку суспільства. Вона не лише основна причина бідності країни, але і перешкода для її подолання." [14]. Програма також передбачає низку заходів, спрямованих на ліквідацію корупції в українському суспільстві, детальний аналіз яких дозволяє зробити висновки про відсутність положень, якими б було визнано існування корупції у сфері господарських відносин, а значить і відсутність безпосередніх рекомендацій щодо боротьби з нею. Опосередкованими з цієї точки зору можна назвати положення щодо:

проведення загальної стандартизації та уніфікації законодавства з урахуванням досвіду розвинених держав та країн, що досягли успіху в боротьбі з організованою злочинністю і корупцією. Ратифікація міжнародних антикорупційних актів та приведення у відповідність з ними законодавства з питань протидії корупції;

сприяння прийняттю "антикорупційного пакета" законів України, внесеного до Верховної Ради України Президентом України, зокрема таких: "Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо відповідальності за корупційні правопорушення)"; "Про засади запобігання та протидії корупції"; "Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень";

забезпечення здійснення ефективного фінансового контролю, зокрема шляхом запровадження обов'язкового проведення незалежного аудиту фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання, інших форм розкриття інформації про їх діяльність;

ініціювання програм правової освіти з питань подолання корупції;

проведення та опублікування результатів щорічних соціологічних опитувань щодо наявності корупції в державі [14].

Отже, на найвищому державному рівні на даний момент та найближчій перспективі не передбачено прямих заходів щодо боротьби з корупцією у господарській сфері, в тому числі й у фінансовому секторі економіки.

Наступним рівнем розв'язання даної проблеми є Національний банк України як регулятор та нормотворець здійснення банківських операцій в Україні. Проте НБУ з юридичної точки зору не має права розглядати питання корупції та кредитної дискримінації до моменту їх визнання на державному рівні Верховною Радою або Президентом, оскільки відповідно до статті 51 Закону України "Про національний банк України" [2] НБУ підзвітний Верховній Раді та Президенту, а відповідно до статті 52 – підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України.

У межах існуючого нормативно-правового поля НБУ може вплинути на корупційні схеми кредитування через більш жорстку регламентацію кредитного процесу комерційних банків. Спроби такого врегулювання проблеми хабарництва та кредитної дискримінації вже є, зокрема чинні правила надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту [8] зобов'язують банки перед укладенням кредитного договору надати споживачу в письмовій формі інформацію про умови кредитування, а також орієнтовну сукупну вартість кредиту, зазначивши: 1) найменування та місцезнаходження банку – юридичної особи та його структурного підрозділу; 2) умови кредитування, зокрема: можливу суму кредиту; строк, на який кредит може бути одержаний; мету, для якої кредит може бути використаний; форми та види його забезпечення; необхідність здійснення оцінки майна та, якщо така оцінка є необхідною, ким вона здійснюється; наявні форми кредитування з коротким описом відмінностей між ними, у тому числі між зобов'язаннями споживача; тип процентної ставки (фіксована, плаваюча тощо); переваги та недоліки пропонованих схем кредитування; 3) орієнтовну сукупну вартість кредиту з урахуванням: процентної ставки за кредитом, вартості всіх супутніх послуг, а також інших фінан-

сових зобов'язань споживача, які пов'язані з отриманням, обслуговуванням і погашенням кредиту (у тому числі на користь третіх осіб – страховиків, оцінювачів, реєстраторів, нотаріусів тощо); варіантів погашення кредиту, включаючи кількість платежів, їх періодичність та обсяги; можливості та умови дострокового повернення кредиту та ін. [8].

Але варто зазначити, що найбільші втрати та ризики у зв'язку з корупцією в процесі кредитування несе саме комерційний банк, а отже саме за ініціативою комерційних банків та їх власників та нарівні кожного окремого банку слід впроваджувати дії, спрямовані на подолання хабарництва.

Для формування обґрунтованих рекомендацій щодо боротьби з корупцією кредитного процесу розглянемо основні корупційні схеми (рис. 1 та 2).

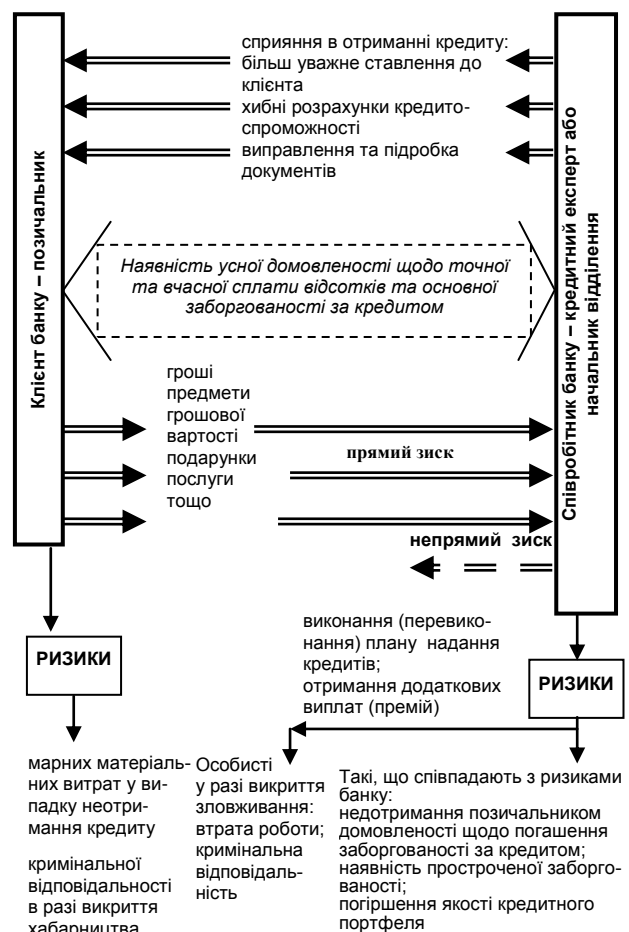

Рис. 1. Корупційна схема надання послуги кредитування в межах одного банку [15]

Відповідно до схеми, представленої на рис. 1, клієнт банку – позичальник – надає співробітнику банку, що його кредитує, матеріальну винагороду за сприяння в отриманні кредиту. При чому співробітник банку має як прямий зиск у вигляді матеріальних коштів, отриманих від позичальника, так і непрямий – у вигляді збільшення обсягів кредитування та можливості отримання премії за перевиконання кредитного плану. При цьому основні ризики несе саме банк [15].

Рис. 1 показує протиправні дії позичальника та кредитного експерта щодо укладання кредитної угоди, які відбуваються в межах банку, де працює кредитний експерт. Проте більш популярною в українській практиці є схема отримання кредиту із залученням працівників декількох банків (рис. 2).

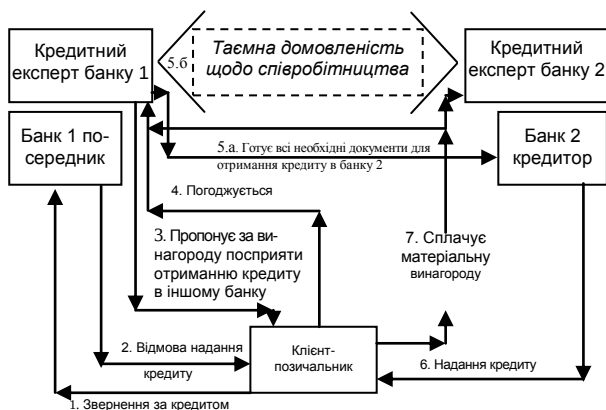

Рис. 2. Корупційна схема надання послуги кредитування за участю 2-х банків [15]

Відповідно до схеми, наведеної на рис. 2, ініціатором протиправних дій, як правило, виступає експерт банку, до якого спочатку звертається позичальник. Експерт першого банку не приймає на себе ризики неповернення кредиту і пропонує клієнту послуги "консультанта" щодо отримання кредиту в іншому банку (на схемі банк 2). При цьому у кредитного експерта-посередника може існувати таємна домовленість з експертом іншого банку щодо подібних операцій. Іноді такої домовленості немає: в цьому випадку кредитний експерт-посередник самостійно готує всі необхідні документи для подання в банк 2, таким чином, щоб кредитну операцію ухвалили. Іноді кредитний експерт-посередник вдається до підробки документів та інших махінацій, при чому експерт другого банку може бути поза корупційною схемою. Після (іноді до) отримання кредиту позичальник виплачує матеріальну винагороду експерту-консультанту, який за наявності таємної домовленості і співпраці віддає частину отриманої винагороди кредитному експерту банку 2. У процесі реалізації зазначеної схеми всі ризики щодо неповернення кредиту та відсотків несе банк-кредитор, а кримінальну відповідальність у випадку виявлення правопорушень несе, як правило, тільки експерт банка-кредитора, оскільки причетність третьої особи, кредитного експерта банку 1, довести практично неможливо [15].

Можливість реалізації розглянутих корупційних схем в банківському кредитуванні України забезпечується передусім недосконалістю вітчизняного законодавства, навіть порівняно із західноєвропейським, великою часткою тіньового сектора економіки України, завищеними вимогами деяких банків щодо кредитоспроможності клієнта, а також низьким рівнем моральної та правової свідомості громадян, що беруть участь у подібних операціях. Визнання існування корупції не лише у владних структурах, а й у комерційних – це важливий крок на шляху до її подолання.

Підсумовуючи сказане вище та доповнюючи положення Програми діяльності КМУ, можна навести такі напрямки протидії корупції та кредитній дискримінації:

1. На рівні Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України – законодавче визнання існування корупції у сфері господарських відносин: проаналізувати міжнародні договори і національне законодавство ряду держав з питань боротьби з корупцією та за участю фахівців Верховного Суду України розробити пропозиції щодо уточнення визначення поняття "корупція", "корупційні злочини" та "корумповані особи", а також застосування цих понять судами та правоохоронними органами; прийняти відповідні зміни та доповнення до Закону України "Про боротьбу з корупцією"; активізувати діяльність КМУ з питань протидії корупції у сфері господарських відносин; розширити повноваження та доповнити обов'язки Національного банку України щодо розробки та реалізації заходів боротьби з корупцією кредитного процесу комерційних банків.

2. На рівні Національного банку України – розробка, затвердження та реалізація Концепції боротьби з корупцією

на ринку банківських послуг, Плану заходів, спрямованих на боротьбу з корупцією на ринку банківських послуг; посилення роботи щодо виявлення, ліквідації та запобігання корупційних діянь; з метою викриття фактів корупційних діянь та забезпечення додержання законності організація та проведення перевірки кредитної діяльності банків, вживання заходів для широкого обговорення фактів корупційних діянь і своєчасного повідомлення громадськості через засоби масової інформації про притягнення правопорушників до відповідальності.

3. На рівні окремої банківської установи: активізація роботи, спрямованої на запобігання неправомірним діям з боку працівників, уповноважених на виконання функцій з оформлення кредитних угод та видачі кредитів; розробка та затвердження "Комплексної програми профілактики корупції працівників банку", організація додаткового незалежного внутрішнього контролю кредитного процесу тощо.

Реалізація зазначених рекомендацій є важливою умовою подолання корупції на ринку банківського кредитування та підвищення ефективності функціонування банківської системи, а також обов'язковою передумовою економічного розвитку та належного і справедливого функціонування вітчизняної економіки. Представлені напрямки протидії корупції охоплюють три рівні і мають організаційно-правовий характер, проте поза увагою залишаються четвертий – споживчий рівень та питання етичної та правової свідомості громадян та суб'єктів господарювання, які погоджуються або ініціюють протиправні дії, що може бути предметом подальших досліджень.

Література: 1. Господарський кодекс України. Господарський процесуальний кодекс України станом на 1 липня 2007 р. – К.: Ін Юре, 2007. – 320 с. 2. Закон України "Про Національний банк України" зі змінами та доповненнями // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. 3. Закон України "Про банки і банківську діяльність" зі змінами та доповненнями // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. 4. Закон України "Про іпотеку" // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. 5. Закон України "Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень" // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. 6. Закон України "Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю" // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. 7. Закон України "Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати" // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. 8. Правила надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту, затверджені Постановою Національного банку України №168 від 10.05.2007 // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. 9. Закон України "Про боротьбу з корупцією" (зі змінами і доповненнями) // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. 10. Цивільна конвенція Ради Європи "Про боротьбу з корупцією" // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. 11. Кримінальна конвенція Ради Європи "Про боротьбу з корупцією" // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. 12. Кримінальний кодекс України зі змінами та доповненнями станом на 01 січня 2008 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. 13. Економічна енциклопедія: У 3 т. Т. 2 / Відп. ред. С. В. Мочерний. – К.: Вид. центр "Академія", 2001. – 848 с. 14. Програма діяльності Кабінету Міністрів України "Український прорив: для людей, а не політиків", затверджена Постановою Кабінету Міністрів України №14 від 16.01.2008 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. 15. Чмута І. М. Корупційні схеми на ринку банківського кредитування / І. М. Чмута, О. В. Лебідь // Фінансові послуги та розвиток суб'єктів господарювання в Україні: матеріали наук.-практ. конф. – Харків: Харківський інститут фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі, 2008. – С. 72 – 75.

Стаття надійшла до редакції
07.05.2008 р.